

OROL BO'YI MINTAQASIDA EKOLOGIK VAZIYATNI BARQARORLASHTIRISH .

URUNBOYEV ISLOMBEK

Termiz Davlat Universiteti

Yuridik fakulteti 2-kurs

823-guruh talabasi

KIRISH

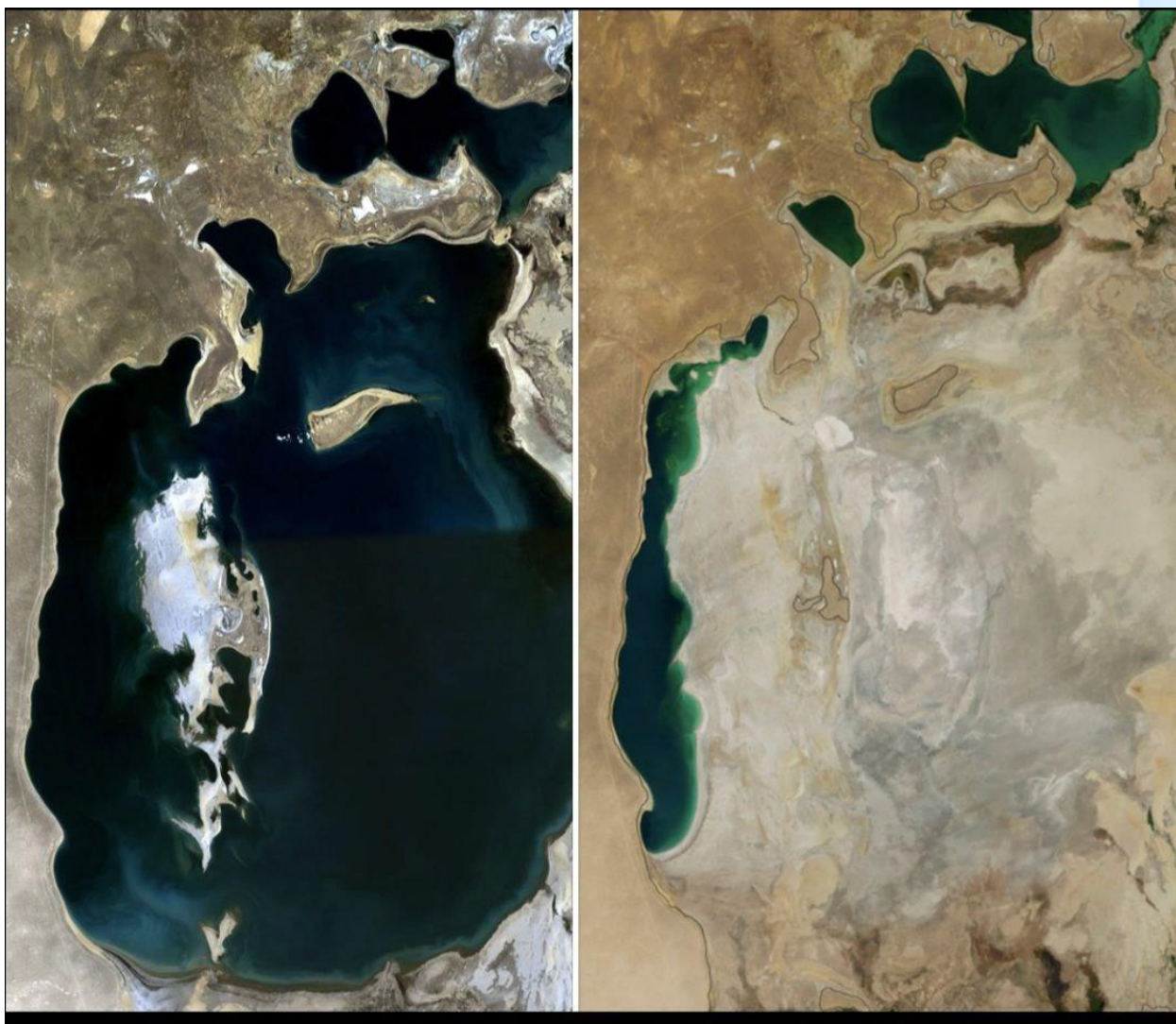
Orol - million yillar avval paydo bo'lgan mo'jiza, biroq 50 yilda yo'q bo'lishga ulgurgan fojea. Qanchadan qancha davlatchiliklar, Imperiyalar uchun xizmat qilgan, ammo birgina Sobiq Ittifoq zulmiga dosh berolmagan "Qora Tarix". Yaqin o'tmishgacha millionlab odamlarning tirikchiligi, Jahon urushlarida oziq-ovqat ta'minotining katta ulushdorlaridan biri, O'zbekistonni "dengizi bor davlat" maqomida tutgan faxr. Lekin bugun salomatlik va ekologiyaga tahdid solayotgan qasos, asrimizning umidlarini so'ndirgan falokat, hali odamzod uzoq muddat azoblar bilan to'laydigan badal bu - Orol. Uning qurib qolishiga hech kim ishonmagan, xuddi biz hozir suv tugamaydi deb o'ylayotganday. Chig'anoqlarga to'la sahro, qumlikdan iborat dengiz, ilmsizlikdan qolgan asoratdir u.

ASOSIY QISM

Orol dengizi inqirozining sog'liq va ekologiyaga ta'siri

Markaziy Osiyodagi Orol dengizining qisqarishi inson faoliyati tufayli tabiiy hududning yo'q qilinishining eng dramatik misollaridan biri hisoblanadi. Deyarli 30 yil davomida paxta monomadani uchun sug'orish maqsadida suvdan foydalanish hamda pestitsidlar, gerbitsidlar, insektitsidlar va defoliantlarning ko'p miqdorda qo'llanilishi nafaqat ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy beqarorlikni yuzaga keltirdi, balki

inson salomatligi uchun ham juda xavfli vaziyatni yaratdi. Ammo bu inqirozning eng katta fojiasi mintaqa aholisi salomatligi va farovonligiga hamda ekologik muvozanatga yetkazilgan jiddiy zarar hisoblanadi. Orol dengizi ilgari dunyodagi eng katta ichki dengizlardan biri bo'lgan. Hozirda u transchegaraviy suv resurslarini noto'g'ri boshqarish oqibatlarining timsoliga aylangan. Bu inqiroz 3,5 million kishiga, jumladan 1,5 million bolaga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Dengiz Markaziy Osiyoda joylashgan bo'lib, O'zbekistonning Qoraqalpog'iston Respublikasi va Qozog'istonning Qizilo'rda viloyati hududlariga to'g'ri keladi. O'zbekiston tarkibidagi muxtor respublika – Qoraqalpog'iston bu inqirozdan eng ko'p zarar ko'rgan hudud deb hisoblanadi. Bu respublika Amudaryo deltasida joylashgan bo'lib, 165 300 kvadrat kilometr maydonga ega (bu Italiya maydonining yarmi yoki Niderlandiyaning to'rt barobariga teng). 1,5 million aholining yarmidan ko'pi qadimiy til va madaniyatga ega bo'lgan qoraqalpoq millatiga mansub. Aholining taxminan 96 foizi Orol dengizi atrofidagi ifloslangan hududlarda yashaydi.

Ekologik muammolar

Amudaryo va Sirdaryo daryolaridan paxta dalalarini sug'orish maqsadida suv olish natijasida Orol dengizi o'z hajmining yarmidan ko'pini yo'qotdi. Natijada, 40 ming kvadrat kilometrdan ortiq sho'r dengiz tubi ochilib qoldi va bu maydonlardan shamollar orqali tuz ko'chmoqda. Sobiq dengiz tubining ayrim qismlarida yovvoyi o'simliklar tez sur'atda o'sib, tuproqni o'rab olyapti. Shu bilan birga, Amudaryo va Sirdaryo deltalaridagi ekotizimlar degradatsiyasi va cho'llanish jarayoni tezlashmoqda. Keng ko'lamli irrigatsiya loyihalari Orol dengiziga yetib boradigan suv miqdorini kamaytirib, mahalliy iqtisodiyotga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Taxminlarga ko'ra, 40 000–60 000 nafargacha bo'lgan baliqchilar o'z ish o'rinlaridan ayrilgan.

Daryo bo'yida joylashgan yirik baliq konservalash zavodlari hozirda deyarli baliq tutmaydi. Baliqchilik va unga bog'liq faoliyatlar ilgari Qoraqalpog'istonda aholi daromadining 50 foizini tashkil etgan. Mintaqadagi yirik paxta monomadani (faqat paxta ekish) Orol dengizining qurishiga va qishloq xo'jalik yerlarining sho'rlanishiga asosiy sabab bo'lgan. Shu bilan birga, bu monomadani ekologik jihatdan xavfli bo'lgan zaharli kimyoviy moddalarning ko'p miqdorda qo'llanilishiga olib keldi. Uzoq vaqt davomida hudud muntazam ravishda zaharli moddalar bilan purkalgan. Shuningdek, Orol dengizining qurishi natijasida bioxilma-xillik keskin kamaydi. Quyida Orolbo'yi ekotizimidagi yo'qolib ketgan yoki kamayib ketgan turlar misollarini keltiramiz. Orol dengizida ilgari 24 tur baliq yashagan, hozirda esa faqat tuzga chidamli bir nechta tur qolgan. Orol sturi (*Acipenser nudiiventris*), sudak (*Sander lucioperca*), osetr baliqlari yo'qolib ketgan. Dengiz qurishi tufayli baliqchilik sanoati butunlay inqirozga uchradi. Orolbo'yi hududi muhim migratsiya yo'li bo'lib, bu yerda minglab qushlar yashardi. Qizil oyok pelikan (*Pelecanus crispus*), cho'l laylaki (*Ciconia ciconia*) kabi qushlar soni keskin kamaygan. Orol qurishi natijasida suv-botqoq hududlari kamayib, qushlarning yashash muhiti deyarli yo'q bo'lib ketgan. Orol atrofida ilgari serhosil o'tloqlar, qamishzorlar mavjud edi. Qamishzorlarning 90% dan ortig'i qurib ketdi, bu esa hayvonlar uchun yashash joyining yo'qolishiga olib keldi. Suv havzalari yo'qolgani sababli, suvga bog'liq hayvonlar – muskrat (*Ondatra zibethicus*) kabi turlar yo'q bo'ldi. Ko'rib turganingizdek birgina Orol dengizining qurishi nafaqat insoniyat, balki butun tabiat, hayvonot olamiga juda katta zarar keltirmoqda.

Zaruriy choralar

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach ushbu masalaga jiddiy e'tibor qaratishni boshladi. Xususan davlatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida : "Mamlakatimiz tashabbusi bilan Orolbo'yi mintaqasida BMTning inson xavfsizligi bo'yicha ko'p tomonlama sheriklik trust fondi tuziladi. Umid qilamizki, ushbu fond og'ir ekologik hududda yashayotgan aholiga amaliy yordam ko'rsatish uchun xalqaro hamjamiyatning tayanch platformasi bo'lib

xizmat qiladi "-deya dunyo e'tiborini Orol muammosiga qaratishga va unga yechim topishga da'vat etadi. Shuningdek mamlakatimiz nafaqat bir qancha Xalqaro Tashkilotlar bilan, balki o'z sa'y harakatlari orqali ham muammoga yechim topishga harakat qilib kelmoqda. Xususan :

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 15-fevraldagi 132-son qarori. Ushbu qaror orqali Orol dengizi tubidagi suvi qurigan hududlarda "yashil qoplamalar" va himoya o'rmonzorlari barpo etishni jadallashtirish chora-tadbirlari orqali vaziyatni barqarorlashtirish ko'zlangan .O'zbekiston Respublikasida o'rmon xo'jaligi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Ushbu qaror Orol dengizi akvatoriyasi va unga tutash hududlarning neft va gaz salohiyatini geologik jihatdan o'rganish chora-tadbirlarini o'z ichiga oladi (lex.uz). Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar bunga yaqqol misol bo'lishi mumkin.

Shunga ko'ra orolni shunchaki ko'kalamzorlashtirishga harakat qilish bu kerakli natijani bermaydi. Faqatgina Orolni yana o'z holiga qaytarish ya'ni uni suv bilan qayta to'ldirish masalalariga asosiy e'tiborni qaratish, muammolarga asosiy eng va eng to'g'ri yechim hisoblanadi. Barchaga ma'lumki, buning uchun esa birinchi bo'lib yurtimizning eng katta suv manbalaridan bo'lgan Amudaryo va Sirdaryoni Orolga quyilishini ta'minlash darkor. Chunki 1960-yillardan boshlab Amudaryo va Sirdaryoning suvining Orolga quyilish miqdori asta sekin kamayib, hozirgi kunda deyarli ushbu daryolar dengizga yetib bormaydi. Bu ikki ko'hna daryoning salkam teng yarmidan o'zbek xalqi foydalansa, qolgan qismidan qo'shni qardosh mamlakatlar Turkmaniston, Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'ziston hamda Afg'oniston turli xil kannallar orqali foydalanadi. Afsuski, barcha Markaziy Osiyo davlatlari deyarli hali hamon eski, an'anaviy sug'orish usullaridan foydalaniladi. Xususan,Subyektiv. Uz jamoasining Orol bo'yicha to'plagan statistik ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak, daryolar suvining eng katta sarflovchisi bo'lgan O'zbekiston sug'orish ishlarining deyarli 70foizi hali hamon eski usulda qo'llaniladi, bundan tashqari kanallarning 60 foizi qumli o'zanlarda oqadi, bu Kanal

suvlarining katta qism behudani yerga singib ketishini anglatadi va eng yomoni shundaki, mamlakatimiz suv unumdorligi va to'g'ri foydalanishda dunyo mamlakatlari orasida eng quyi 20 talikni zabt etgan. Va shuningdek dunyo mamlakatlari 1 kub metr suvdan 15 dollardan boshlab foyda olayotganda bu ko'rsatkich O'zbekistonda atigi 60 sentni tashkil etadi.

XULOSA

Orolbo'yi mintaqasidagi ekologik vaziyat bugungi kunda nafaqat mintaqaviy, balki global miqyosda ham katta e'tiborni talab qiladigan muammolar qatoriga kiradi. Orol dengizining qurib borishi natijasida yuzaga kelgan ekologik inqiroz o'zining salbiy ta'sirini nafaqat atrof-muhitga, balki inson salomatligi, iqtisodiyot, ijtimoiy hayot va mintaqaning demografik rivojlanishiga ham ko'rsatmoqda. Atmosfera ifloslanishi, cho'llanish, suv resurslarining kamayishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi kabi muammolar bugungi kunning dolzarb masalalaridir. Mamlakatlar orasida aholi soniga qarab daryo suvini to'g'ri taqsimlash, suvdan foydalanish madaniyatini aholi ongiga singdirish hamda davlatlar birlashishi va bitta consesnusga kelishi kerak. Daryolar suvidan foydalanayotgan Markaziy Osiyo davlatlari va Afg'oniston o'rtasida daryo suvidan foydalanish to'g'risidagi qonun loyihasi ishlab chiqilishi kerak va bu qonunga davlatlar amal qilishini nazorat qiladigan mustaqil xalqaro tashkilot tuzishi kerak. Bundan tashqari irrigatsiya tizimini tubdan isloh qilib, yuqori sifatli va zamonaviy gidrotexnologiyalarni yaratish va ulardan foydalanishni yo'lga qo'yish orqali ikki daryo suvini Orol ga yana qayta quyilishini ta'minlash mumkin. Shuningdek, ushbu masalani hal etishda qo'shni mamlakatlar bilan manfaatli bo'lgan hamkorlikda ish olib borish va butun dunyo mamlakatlari va xalqaro tashkilotlar e'tiborini jalb qilish darkor.

Shu boisdan, Orolbo'yi mintaqasida ekologik vaziyatni barqarorlashtirish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi. Jumladan, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, mahalliy aholi bilan hamkorlikda ekologik loyihalarni amalga oshirish, yashil hududlar yaratish, suv resurslarini tejash

texnologiyalarini joriy etish va ilmiy izlanishlarga asoslangan strategiyalarni ishlab chiqish muhim hisoblanadi. O‘zbekiston hukumati tomonidan amalga oshirilayotgan “Yashil makon”, “Orolbo‘yi – ekologik innovatsiyalar hududi” kabi tashabbuslar mazkur yo‘nalishda ijobiy natijalarga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiysi geografik jihatdan bir butun bòlgan Markaziy Osiyo davlatlari va Afg'oniston o'zaro hamkorlik qilishi kerak .